

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

مشور اخلاق پژوهش

بایدی از خداوند بجهان و اعتقاد به این که عالم محضر خداست و بواره نیکو بر اعمال انسان و به منظور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه اهمیت جایگاه دانشگاه و استقامتی فرهنگ و تمدن بشری، ما دانشمندان و اصحاب هیأت علمی و استادان آزاد اسلامی متعهد می گردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی به نظر قرار داده و از آن تعهد می کنیم:

- ۱- اصل برانست: التزام به برانست جهانی از حرکت زنده غیر حرفه ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به مثابه های غیر علمی می آید.
- ۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از حرکت جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.
- ۳- اصل ترویج: تعهد به رواج دانش و ابداع نتایج تحقیقات و انتقال آن به همکاران علمی و دانشمندان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۴- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم با حرمت با انجام تحقیقات در رعایت جانب تعدد خودداری از حرکت حرمت شکنی.
- ۵- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهشگران (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.
- ۶- اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد سازمان ها و کشور و کلیه افراد و نهاد های مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از حرکت پنهان سازی حقیقت.
- ۸- اصل مالکیت ملی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق ملی و معنوی دانشگاه و کلیه همکاران پژوهش.
- ۹- اصل منافع ملی: تعهد به رعایت منافع ملی و در نظر داشتن به پیشبرد توسعه کشور و کلیه مراحل پژوهش.

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.Sc)
گرایش: عرفان اسلامی

عنوان:

شوق و انس از صدر اسلام تا قرن هفتم

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر عبدالرضا مظاهری

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر پرویز عباسی داکانی

پژوهشگر:

مریم السادات قاضی میرسعید

زمستان ۱۳۹۱

تقدیم بہ:

محضر مولانا محمد امجد علی نیر لوارمان

حضرت صاحب الزمان (عج)

مظہر انسان کامل و وارثہ حصیمی

و

تقدیم بہ روح پدر و مادر عزیزم

کہ اولین انقبای توش و انس الہی

راز آمان آموحتم.

سکر

الهی پاس و تائیس توراسنراست که بخشنده و مهربانی. تو که منت نهاده مارا از برکت وجود بجزوه

معرفت اهل بیت عصمت بر خود دار نمودی.

زاری از کسائی باشد که آنها هم به لطف تو مراد این کار حصیعی بهرایی نمودند.

از آقای دلر مظاہر ثانی و آقای دلر اششار لرمائی سکر می لشم که در این

راه مر با علم و معرفت خویش یاری نمودند.

از بنمزم میر مستوق حصیعی من بوده اند و بار مسؤلیت های مراسم به

دوست لشدن ما با فرغ بڑوست را مدیون صبر، بهرایی و بهدلی ایشان می باسئم.

از خدای جوامم توفیق بندگی خالصه و وصول به کمال والای انسانیت را به همه اعطایانند.

تهدنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب **مریم السادات قاضی میر سعید** دانش آموخته مقطع **کارشناسی ارشد** ناپيوسته به شماره دانشجویی **۸۹۰۶۶۳۲۸۶** در رشته **عرفان اسلامی** که در تاریخ **۱۳۹۱/۱۱/۲۵** از پایان نامه خود تحت عنوان: **شوق و انس از صدر اسلام تا قرن هفتم** کسب نمره **۱۷** و با درجه **بسیار خوب** دفاع نموده ام، بدینوسیله متعهد می شوم:

- ۱- این پایان نامه، حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست، ذکر و درج کرده ام.
- ۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه را داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد، مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
- ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی، خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: **مریم السادات قاضی میر سعید**

تاریخ و امضاء

بسمه تعالی

در تاریخ: ۹۱/۱۱/۲۵

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم مریم السادات قاضی میرسعید از پایان نامه خود دفاع

نموده و با شماره ۱۷ بحروف هجری و با درجه مورد تصویب قرار

گرفت.

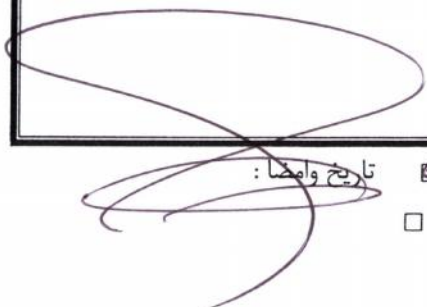
امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی

*****

(این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی : تهران مرکزی	کد واحد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه : ۱۰۱۲۰۴۱۱۹۰۲۰۰۴
عنوان پایان نامه : شوق و انس از صدر اسلام تا قرن هفتم		
نام و نام خانوادگی: مریم السادات قاضی میرسعید	تاریخ شروع پایان نامه : ۱۳۹۰/۱۱/۵	تاریخ اتمام پایان نامه : ۱۳۹۱/۱۱/۲۵
شماره دانشجویی : ۸۹۰۶۶۳۲۸۶		
رشته تحصیلی : عرفان اسلامی		
استاد / استادان راهنما : دکتر عبدالرضا مظاهری		
استاد / استادان مشاور: دکتر پرویز عباسی داکانی		
آدرس و شماره تلفن : تهران - خ آذربایجان - خ قصرالدشت - خ دامپزشکی - ک هاتفی اصل - پ ۲۶ - ط اول - ۶۶۸۳۶۶۵۳		
چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده) :		
چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روش های اجرا و نتایج به دست آمده) :		
<p>تردید نیست که هر گروه از عالمان هر علمی الفاظ مخصوص به خود را دارند و از آن برای بیان مقاصد و اهداف خود استفاده می کنند. در میان صوفیان نیز الفاظ و اصطلاحاتی متداول است که مفاهیم خود را با آن اصطلاحات بیان می کنند. البته اصطلاحات عرفا به گونه ای است که بر دیگران پوشیده است زیرا آنها می کوشند که غیر اهلش بر آنها آگاه نشود و در این تحقیق من بر آن شدم که پس از مقدمه ای پیرامون اصطلاح شناسی عرفا به شرح و توضیح دو اصطلاح شوق و انس در عرفان اسلامی از صدر اسلام تا قرن هفتم بپردازم.</p>		

تاریخ و امضا:

مناسب است

مناسب نیست

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه

فصل اول: کلیات

۲	۱-۱- بیان مسئله.....
۲	۲-۱- پیشینه تحقیق.....
۳	۳-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۳	۴-۱- هدف تحقیق.....
۴	۵-۱- سوال تحقیق.....
۴	۶-۱- فرضیه تحقیق.....
۴	۷-۱- روش تحقیق.....
۴	۸-۱- قلمرو تحقیق.....
۵	۹-۱- کلید واژه‌ها.....
۵	۱۰-۱- محدودیت‌ها و مشکلات تحقیق.....

فصل دوم: اصطلاحات در تصوف

۷	مقدمه.....
۱۰	۱-۲- تدوین اصطلاحات صوفیه.....
۱۵	۲-۲- بررسی مقامات و احوال در سفرسالک.....
۱۶	۳-۲- احوال مختلف در تصوف.....

۱۹	.....قرب.....	۲-۴
۲۲	.....محبت.....	۲-۵
۲۵	.....حال خوف و حال رجا.....	۲-۶
۲۵	.....حال خوف.....	۲-۶-۱
۲۷	.....حال رجا.....	۲-۶-۲
۲۹	.....اطمینان.....	۲-۷
۳۱	.....مشاهده.....	۲-۸
۳۲	.....یقین.....	۲-۹
۳۳	.....حال یا مقام بودن شوق و انس.....	۲-۱۰

فصل سوم: سیر تحولات تصوف و اصطلاحات آن از صدر اسلام تا قرن ۷

۳۷	.....مرحله اول یعنی دوره صدر اسلام.....	۳-۳۷
۴۱	.....قرن دوم.....	۳-۱-۴۱
۴۲	.....رابعه عدویه.....	۳-۱-۱-۴۲
۴۳	.....ابوهاشم صوفی.....	۳-۱-۲-۴۳
۴۳	.....سفیان ثوری.....	۳-۱-۳-۴۳
۴۴	.....قرن سوم.....	۳-۲-۴۴
۴۵	.....با یزید بسطامی.....	۳-۲-۱-۴۵
۴۶	.....قرن چهارم.....	۳-۳-۴۶
۴۷	.....قرن پنجم.....	۳-۴-۴۷

- ۳-۴-۱- شیخ ابوسعید ابو الخیر ۵۰
- ۳-۴-۲- ابوالقاسم قشیری ۵۱
- ۳-۵-۵- قرن ششم ۵۲
- ۳-۶-۶- قرن هفتم ۵۴
- ۳-۶-۱- شهاب الدین سهروردی ۵۵
- ۳-۶-۲- ابن عربی ۵۶
- ۳-۶-۳- مولوی ۵۹

فصل چهارم: شوق

- ۴-۱- بررسی واژه شوق در فرهنگ لغت ۶۲
- ۴-۲- شوق ۶۳
- ..... حال شوق ۶۷
- ۴-۳- اشتیاق ۶۹
- ۴-۴- شوق از دیدگاه امام محمد غزالی ۷۰
- ۴-۵- شوق از دیدگاه خواجه عبدالله انصاری ۷۱
- ۴-۶- شوق از دیدگاه عطار نیشابوری ۷۳
- ۴-۷- شوق از دیدگاه سهروردی ۷۵
- ۴-۸- شوق از دیدگاه مولوی ۷۵
- ۴-۹- شوق از دیدگاه مشایخ عرفان ۷۶
- ۴-۱۰- درجات شوق ۷۹

فصل پنجم: انس

- ۸۵ ..... ۱-۵- بررسی واژه انس در فرهنگ لغت
- ۸۶ ..... ۲-۵- انس
- ۹۴ ..... احادیث شریف امام صادق (ع) درباره این اصطلاح
- ۹۶ ..... ۳-۵- انس از دیدگاه مشایخ عرفان
- ۹۹ ..... ۱-۳-۵- انس از دیدگاه جنید بغدادی
- ۱۰۲ ..... ۲-۳-۵- انس از دیدگاه ذوالنون مصری
- ۱۰۳ ..... ۳-۳-۵- انس از دیدگاه ابراهیم المارستانی
- ۱۰۴ ..... ۴-۳-۵- انس از دیدگاه شبلی
- ۱۰۷ ..... ۴-۵- درجات انس
- ۱۱۰ ..... ۵-۵- نشانه‌های انس

فصل ششم: نتیجه‌گیری

- ۱۱۵ ..... نتیجه‌گیری
- ۱۱۷ ..... منابع و مأخذ:

صل اول

کلیات

۱-۱- بیان مسئله

عرفان اسلامی با فهم عمیق آیات قرآن به کمک آموزه‌های اهل بیت پیامبر و بر اساس توحید شکل گرفته و توحید عرفانی وجود را تنها برای خدای یکتا ثابت دانسته و سایر پدیده‌ها را مظاهر و تجلیات آن می‌داند.

مکتب عرفانی اسلام از تعالیم اهل بیت پیامبر (ص) و با محور کلام خدا انسجام یافته است تا قرن چهارم عرفا به نوشتن کتاب و رساله کمتر رغبت نشان داده‌اند پس کتاب جامعی موجود نیست و در نیمه دو مقرن سوم برخی عرفا اندیشه‌های خود را می‌نوشتند.

اما از اواسط قرن ۴ یک نوع ادبی خاصی در عرفان پدید آمد آشنایی با واژه‌های تخصصی یکی از ابزارهای مهم هر علم و دانش است در عرفان هم اصطلاحات خاصی است که اگر پژوهشگران با آنها آشنا نباشند نمی‌توان از کتب عرفا استفاده کرد. زیرا که آنها به رمز و راز سخن گفته‌اند. در مراحل سیر و سلوک پس از آنکه عارف با یقظه بیدار شد و با توبه به مقامات و احوال رسید آنچه او را در این مراحل پیش خواهد برد شوق است که نشان دادن آندر مقامات و احوالات عرفانی دارای اهمیت خاصی است که نسبت این شوق عارف می‌تواند مقامات را طی کند و پس از طی این مراحل است که با معشوق انس می‌گیرد و عارف در آنجا از وصال خود بهره‌ها می‌برد که دانست این مراتب عرفانی اهمیت خاصی دارد.

۱-۲- پیشینه تحقیق

درباره اصطلاحات عرفانی باید گفت که رواج تصوف و پیدایش مکاتب صوفیه ظهور انبوهی از

اصطلاحات را در پی داشت که در آثار صوفیان پراکنده بود که برخی از صوفیان به گردآوری اصطلاحات فوق پرداخته‌اند.

کتاب و رساله‌ای که در باب اصطلاحات عرفانی تا قرن ۴ نوشته شده باشد تقریباً می‌توان گفت که وجود ندارد زیرا عرفا تا قرن ۴ کمتر به نوشتن رغبت نشان می‌داند و در نیمه دوم قرن سوم مشایخ بغداد مانند جنید بغدادی افکارشان را به صورت رساله‌های کوتاه می‌نوشتند از اواسط قرن ۴ نوع ادبی خاصی در عرفان پدید آمد که این آثار تاثیر بسزایی در آثار عرفای بعدی گذاشته که می‌توان به کتب زیر اشاره کرد: شرح التعرف لمذهب التصوف (مستملی بخاری) - اللمع فی التوف (ابو نصر سراج) - (قوت القلوب ابوطالب ابن عطیه مکی) (الرعايه لحقوق الله - حارث محاسبی)

۱-۳- اهمیت و ضرورت تحقیق

آشنایی با واژه‌های تخصصی از ابزارهای مهم هر علم و دانش است. در عرفان و تصوف اصطلاحاتی وجود دارد که آگاهی از آنها راه شناخت افکار عرفا را هموار می‌سازد. عرفا به زبان رمز و کنایه سخن گفته‌اند. عرفا در محدوده زمانی معصومین قرار داشته‌اند و روش عرفان اسلامی برگرفته از پیامبر و امامان معصوم می‌باشد.

از آنجایی که شوق مهمترین مساله در شروع مراتب عرفان و گرایش به توبه و بازگشت به سوی حق را ایجاد می‌کند دارای اهمیت خاصی است که اگر این مقام به خوبی شناخته شود مراتب بعدی عرفانی نیز شناخته خواهد شد و دای طلب که شروع راه عرفانی را فراهم می‌کند با شوق ارتباطی تنگاتنگ دارد پس از این مرحله این مقام انس که عارف را با این مراتب انس داده و تداوم راه را برای او فراهم می‌کند

۱-۴- هدف تحقیق

هدف ما در این تحقیق بر آن است که به ضرورت شناخت اصطلاحات عرفانی بپردازیم و ارزش

و جایگاه شوق را در مراحل سیر و سلوک عرفانی بشناسیم. همچنین به اهمیت انس در بهره‌مندی از قرب الهی پی برده و رابطه آن را با شوق در تکامل و تداوم سیر و سلوک نشان دهیم.

۱-۵- سوال تحقیق

ضرورت شناخت اصطلاحات عرفانی تا چه میزان می‌باشد؟
اصطلاح شوق و انس در صدر اسلام تا قرن هفتم به چه معنایی آمده است؟
آیا شوق و انس در شروع و طی مراحل سیر و سلوک عرفانی موثر است؟
آیا شوق و انس با یکدیگر ارتباط دارند یا خیر؟

۱-۶- فرضیه تحقیق

رمزگشایی و توضیح اصطلاحات عرفانی (شوق و انس) از صدر اسلام تا قرن هفتم

۱-۷- روش تحقیق

به صورت کتابخانه‌ای که شامل فیش برداری و استقرائی و تحلیل و بررسی و نقل مباحث کتب مختلف و مقالات بوده که بر اساس شیوه خاص و لازم هر مبحث که پیرامون اصطلاحات عرفانی شوق و انس می‌باشد صورت گرفته است.

۱-۸- قلمرو تحقیق

منبع اصلی این پژوهش قرآن کریم و احادیث و کتب اصیل عرفانی می‌باشد که از آثار مکتوب درباره عرفا و یا به قلم آنان، همچنین مقالات و کتاب‌های متعدد مرتبط با حوزه عرفان اسلامی یاری گرفته شده است و روش تدوین این پژوهش، اسنادی و کتابخانه‌ای بوده است قلمرو و چارچوب این تحقیق بر پایه عرفان نظری است که دارای روش و اصطلاحات مخصوص به خویش می‌باشد.

۱-۹- کلید واژه‌ها

اصطلاح شناسی عرفا - شوق - انس - هیبت - خوف - رجا - مقامات و احوال - سیر و

سلوک / طلب و محبت

۱-۱۰- محدودیت‌ها و مشکلات تحقیق

موانع زیادی باعث شد تا امکان دستیابی به منابع مورد نیاز به طور کامل مسیر نشود اصولاً نهادهای ذیربط از در اختیار قرار دادن کتب و منابع دست اول به محقق پرهیز می‌کنند و همچنین حضور دائمی در کتابخانه را می‌طلبند - جهت خرید کتاب متحمل هزینه‌های زیادی می‌شدم. بنده با توجه به موضوع رساله و کمبود منابع خاص، در این زمینه مخصوصاً اینکه باید به کتابخانه‌های مهم مراجعه می‌کردم و همچنین زمان زیادی از وقتم را در مسیر رفت و آمد بودم. اما از آنجایی که خداوند متعال همواره حامی دانشجویان می‌باشد با پیگیری توانستم این تحقیق را ارائه دهم که امیدوارم مقبول افتد و قدمی باشد تا دیگر پژوهشگران نیز ادامه دهنده این راه باشند.

صل دوم

اصطلاحات در تصوف

مقدمه

آشنایی با واژه‌های تخصصی هر علم یکی از ابزارهای مهم و علم و دانش است و جمع‌آوری واژه‌های تخصصی و بیان معانی اصطلاحات از زمان‌های قدیم مرسوم بوده است در عرفان هم مثل علوم دیگر همانند علوم اصول و منطق و ... اصطلاحات خاصی وجود دارد که اگر خواننده با آنها آشنا نباشد نمی‌توان از کتب عرفانی استفاده کرد در این تحقیق پس از بیان اصطلاح‌شناسی عرفا به شرح و توضیح دو اصطلاح شوق و انس در عرفان اسلامی از صدر اسلام تا قرن ۷ پرداخت و در فصل‌های بعدی به صورت مجمل به شرح زندگی عرفا تا قرن ۷ و شرح احوال و مقامات مورد بررسی قرار گرفته است.

معارف اصیل اسلام و زندگی سرشار از معنویت پیشوایان اسلامی که الهام بخش معنویتی ژرف بوده علاوه بر تصدیق پیامبران گذشته خود را آخرین دین معرفی کرده و توحید عرفانی وجود را تنها برای خدای یکتا ثابت دانسته و سایر پدیده‌ها را مظاهر آن می‌داند علوم گوناگونی که در فرهنگ و تمدن اسلامی پدید آمده هر یک دارای اصطلاحات خاصی بوده و عرفا نیز از این قاعده مستثنی نیستند. عرفا برخی از کتب خود را به تعریف اصطلاحات اختصاص داده‌اند تا قرن ۴ عرفا به نوشتن رساله و کتاب کمتر رغبت نشان می‌داند لذا کتاب جامعی وجود نداشت / نیمه دوم قرن سوم مشایخ بغداد مثل جنید و خراز آراء خود را به صورت رساله‌های کوتاه می‌نوشتند اما از اواسط قرن چهارم نوع ادبی خاصی در عرفان پدید آمد و آن رساله‌های عرفانه بود.

آنچه در عرف اهل علوم و فنون اصطلاح خونده می‌شود واژه‌ها و تعابیر خاصی است که برای

افاده معنایی خاص وضع شده یا در اثر کثرت استعمال در هر علم و فن به تدریج معانی خاص از آن ارائه شده و حالت اصطلاحی یافته است مفاهیم اصطلاحی نیز مانند مفاهیم لغوی کلمات یا تعیینی است یعنی با قصد و اراده وضع می‌شود و یا تعیینی است یعنی واژه‌ای به تدریج معنای لغوی و مطابقی خود را از دست می‌دهد و در یک علم جنبه اصطلاحی می‌یابد البته معنای اصطلاحی واژه عموماً با معنای لغوی آن متناسب است مثلاً اصطلاحات صوم و صلوة در فقه به معنای انجام عمل مخصوص با شرایط و آداب خاص است که با امساک و دعا که به ترتیب معنای لغوی آنهاست متناسب است اما هر امساک و دعایی را نمی‌توان صوم و صلوة خواند. این وضع درباره هر نوع اصطلاحی از جمله اصطلاحات صوفیه درست است چنانچه صوفی از سر وجد و حال کلمات و عباراتی بر زبان رانده یا مشایخ بزرگ بر راه پند و اندرز به مریدان کلمات و عباراتی را گفته‌اند که در اثر تکرار و استعمال به تدریج جنبه اصطلاحی گرفته است. گاهی هم شاعران صوفی مشرب با استفاده از استعاره و کنایه و مجاز تعبیراتی آورده‌اند که جنبه رمزی داشته و سپس به عنوان اصطلاح معمول شده است. به طور دقیق نمی‌توان گفت که استعمال این اصطلاحات از چه تاریخی و کجا شروع شده اما آنچه مسلم است که برخی از اصطلاحاتی که در آثار صوفیه آمده است از قرآن مجید و کلمات بزرگان دین و روایات برگرفته شده است. در میان صوفیان بیش‌تر از همه از بایزید بسطامی (متوفی ۲۶۴ هـ ق) و حسین بن منصور حلاج (مقتول در ۳۰۹ هـ ق) که هر دو بنیانگذار مکتب خاص عرفانی به شمار می‌روند نقل قول شده است خاصه حلاج که اصطلاحات رمزی را در ادب عرفانی وارد کرد چنانچه حتی نام آثار او چون طاسین الازل و الجوهر الاکبر، الحرف المحدثه الازلیه و کتاب کبریت الاحمر خود نمودار اصطلاحات رمزی محتاج به تفسیر است پس بنابراین آشکار است که تا اواخر قرن سوم تصوف اسلامی نضیح یافته و اصطلاحات ذوقی و عرفانی و شطحیات به ظاهر کفرآمیز صوفیانه و عقاید ملامیته چندان شایع بوده که سبب ستیزه‌گری مخالفان شده است.

تا آنجا که حسین منصور حلاج بر سر سودای انالحق نهاد و چنان شد که در سراسر ادب عرفانی از او به عنوان شهید راه حق وحدت وجود عرفانی یاد کرده‌اند. در این میان حتی فیلسوفانی مانند ابن